

Chris Stringer and Robin Mckie,

AFRICAN EXODUS. THE ORIGINS OF MODERN HUMANS, Jonathan Cape, London 1996.

Νένα Γαλανίδου

ΑΠΟ το βιβλίο της Γένεσης που θέλει τον άνθρωπο φτιαγμένο από το Θεό «κατ' εικόνα και ομοίωσή του», τη Δαρβινική θεωρία της καταγωγής του ανθρώπου, την άποψη της δεκαετίας του '60 ότι άμεσος πρόγονός μας είναι ο άνθρωπος του Νεάντερταλ, μέχρι τις πρόσφατες ανακαλύψεις της Αφρικανικής καταγωγής του είδους μας, το ζήτημα της προέλευσης του σύγχρονου ανθρώπου δεν παύει να θέτει σε κίνηση σειρά ερευνών πεδίου και εργαστηρίου, να τροφοδοτεί επιστημονικές διαμάχες ή διεπιστημονική συνεργασία, να εξάπτει τη φαντασία του ευρύτερου κοινού, και να προκαλεί θρησκευτική ή ρατσιστική μισαλλοδοξία. Κι αυτό γιατί το θέμα είναι τόσο άμεσο, αφορά τον καθένα μας και όλους μαζί σαν είδος, αλλά και τόσο μακρινό, μια που με μέσο τα αρχαιολογικά και παλαιοντοτικά ευρήματα μάς ταξιδεύει πίσω στο χρόνο. Το ταξίδι όμως αυτό δεν είναι πάντα τόσο ρομαντικό μιας και η ερμηνεία των παλαιοντολογικών ευρημάτων γίνεται μέσα από το φακό του παρόντος, ο οποίος συχνά δρα παραμορφωτικά. Ποια είναι όμως η πλέον σύγχρονη θεωρία για την προέλευση του *Homo sapiens*, και πού στηρίζεται; Αυτό είναι ακριβώς το αντικείμενο του βιβλίου *African Exodus* που γράφτηκε από τον Chris Stringer, έναν από τους πρωτεργάτες της έρευνας της προέλευσης του ανθρώπου από το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας του Λονδίνου και τον Robin Mckie, επιστημονικό συντάκτη της κυριακάτικης εφημερίδας Observer. Το δίδυμο αυτό παρήγαγε μια εξαιρετική εργασία που χωρίς να υστερεί σε τίποτα ως προς την επιστημονική της τεκμηρίωση, διαβάζεται ευχάριστα σελίδα προς σελίδα από την αρχή μέχρι το τέλος. Το μυστικό της επιτυχίας; η ισορροπημένη παράθεση επιστημονικών στοιχείων, ιστοριών, ανακαλύψεων και προσωπικών προβληματισμών. Το βιβλίο ξεκινά με μία περιγραφή των δεδομένων που έχουμε στη διάθεσή μας για την εξέλιξη του ανθρώπινου γένους από τότε που κάποιος μακρινός πρόγονός μας στην ανατολική Αφρική ξεχώρισε από τα άλλα πρωτεύοντα θηλαστικά και σιγά-σιγά απέκτησε όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που μας διαχωρίζουν από τα άλλα ζώα, το όρθιο βάδισμα, τον μεγάλο εγκέφαλο και την κατασκευή εργαλείων, μέχρι την αντικατάσταση όλων των άλλων ανθρωπίδων από τον σύγχρονο άνθρωπο, τον *Homo sapiens*. Γι' αυτή την ιστορία εξέλιξης, που ξεκίνησε πριν 4,5 εκατομμύρια χρόνια και ολοκληρώθηκε πριν από 30 χιλιάδες χρόνια περίπου, υπάρχουν δύο εκδοχές. Η θεωρία των «Πολλαπλών Περιοχών Εξέλιξης» υποστηρίζει ότι η πορεία προς τον έμφρονα άνθρωπο ήταν μακρά, με διάκεια ενός εκατομμυρίου χρόνων και διαφορετική σε κάθε τόπο. Η φυλετική διαφοροποίηση που παρατη-

ρούμε σήμερα στη γη θεωρείται, κατά συνέπεια, το αποτέλεσμα μιας εξαιρετικά μακρόχρονης διαδικασίας προσαρμογής των πληθυσμών στις τοπικές περιβαλλοντικές συνθήκες. Με άλλα λόγια, οι πρόγονοί μας εξελίσσονταν αργά στα διαφορετικά μέρη της γης με σαφή κατεύθυνση προς τον έμφρονα άνθρωπο, μέχρι που πήραν τη σημερινή τους μορφή. Αυτό που εξασφάλισε την κατάληξη όλων των διαφορετικών ανθρωπίδων σε ένα είδος, τον *Homo sapiens*, ήταν η ροή γονιδίων, αφού κανένας πληθυσμός δεν ζει σε απόλυτη απομόνωση. Με βάση αυτή την εκδοχή της ιστορίας, η φυλετική διαφοροποίηση ξεκινά από πολύ παλιά, και αναπόφευκτα προσφέρεται σε κάθε είδους ερμηνείες και παρερμηνείες. Η «Από την Αφρική» θεωρία, της οποίας ο Chris Stringer είναι ένας από τους βασικούς υποστηρικτές, θεωρεί ότι ο σύγχρονος άνθρωπος αποτελεί ένα νέο είδος που πρωτοεμφανίστηκε στην Αφρική πριν από 200 περίπου χιλιάδες χρόνια και μετέπειτα αποίκισε τις διάφορες ηπείρους. Το σαφές προβάδισμα της Αφρικής στην ανθρώπινη εξέλιξη, μια ιδέα που πολλοί μέχρι πρόσφατα θεωρούσαν αιρετική, παρουσιάζεται τεκμηριωμένη και πειστικά στο βιβλίο. Η εκδοχή αυτή διατυπώθηκε με βάση τα παλαιοντολογικά και αρχαιολογικά δεδομένα, όμως τα τελευταία χρόνια τα αποτελέσματα της έρευνας στον τομέα της γενετικής τής προσέφεραν επιπλέον στηρίγματα. Η ανάλυση του μιτοχονδριακού DNA πολυφυλετικών δειγμάτων σύγχρονων πληθυσμών υποδεικνύει την Αφρική ως την πιο πιθανή γενέτειρα του σύγχρονου ανθρώπου. Παρόλληλα η ανάλυση της γενετικής σύστασης των διαφόρων φυλών σε συνδυασμό με τη μελέτη ανατομικών, γλωσσολογικών και ανθρωπολογικών χαρακτηριστικών οδηγεί σε συμπεράσματα που συγκλίνουν με την «Από την Αφρική» θεωρία. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης των παραπάνω δεδομένων οι συγγραφείς δρύνουν την ευκαιρία να αναδείξουν όλα τα αδύνατα σημεία της θεωρίας των «Πολλαπλών Περιοχών Εξέλιξης» και να την καταρρίψουν. Πριν 400.000 χρόνια περίπου στην Αφρική και στην Ευρώπη ζούσαν πληθυσμοί του *Homo heidelbergensis* (στον οποίο ανήκει και ο άνθρωπος των Πετραλώνων), είδους που προήλθε από τον *Homo erectus*. Από τον *Homo heidelbergensis*, οι βορείως της Σαχάρας πληθυσμοί εξελίχθηκαν στους Νεάντερνταλ (*Homo neanderthalensis*) της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής, ενώ αυτοί νότια της Σαχάρας εξελίχθηκαν στον *Homo sapiens*. Από την Αφρική λοιπόν θα ξεκινήσει ο *Homo sapiens* για να αποικήσει τις υπόλοιπες ηπείρους. Αυτό το σαφές προβάδισμα της Αφρικής δεν πρέπει να συγχέεται με μια αντίληψη πρωτογονισμού των προερχόμενων από εκεί προγόνων μας.

Κατά τη γνώμη των συγγραφέων (και πολλών άλλων ερευνητών), δείγματα γραφής παλαιότερων τύπων *Homo sapiens* είναι τα λίθινα και οστέινα ευρήματα από το Katanda του Ζαΐρ, που βρέθηκαν πρόσφατα σε στρώματα ηλικίας 90 χιλιάδων χρόνων, και δείχνουν ότι οι άνθρωποι αυτοί ψάρευαν συστηματικά και κατασκεύαζαν οστέινα καμάκια με μαστοριά αξιοζήλευτη. Όμως, κατά τη γνώμη μου, η αξιοπιστία χρονολόγησης αυτών των στρωμάτων είναι ως ένα σημείο προβληματική. Η χρήση του γενικού όρου «έξοδος από την Αφρική» είναι παραπλανητική, μιας και δεν πρόκειται για ένα μεμονωμένο και αυτοτελές επεισόδιο μεγάλης κλίμακας, αλλά για πολλές μικρότερες εξόδους στο πέραςμα αρκετών χιλιετιών. Η πρώτη, πριν 100 χιλιάδες χρόνια περίπου, είχε κατεύθυνση προς την Ασία και μετά από 50 χιλιάδες χρόνια είχε φθάσει μέχρι την Αυστραλία. Αργότερα οι πληθυσμοί της Ασίας διέσχισαν το τότε χερσαίο πέραςμα του σημερινού Βερίγγιου πορθμού για να αποικίσουν την Αμερική. Μια άλλη μετακίνηση ακολούθησε πορεία προς τη Μέση Ανατολή και την Ευρώπη, όπου για μερικές χιλιάδες χρόνια ο σύγχρονος άνθρωπος θα συνυπάρξει με τον άνθρωπο του Νεάντερνταλ πριν ο τελευταίος εξαφανιστεί. Μεγάλο τμήμα του βιβλίου καλύπτει το δημοφιλές πλέον θέμα του ανθρώπου του Νεάντερνταλ, τις διαφορές και ομοιότητες του με τον σύγχρονο άνθρωπο και τις πιθανές συνθήκες κάτω από τις οποίες εξαφανίστηκε ως είδος. Τι έκανε τον *Homo sapiens* να είναι ο κερδισμένος του παιχνιδιού της ανθρώπινης εξέλιξης, η μνήμη, η γλώσσα ή η ικανότητά του να προγραμματίζει τη δράση του; Ίσως το καθένα ξεχωριστά ή και όλα μαζί συνδυασμένα. Το ερώτημα αυτό αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις έρευνας για τα επόμενα χρόνια και, όπως τόσο άλλα σύγχρονα αρχαιολογικά θέματα, απαιτεί και επιβάλλει διεπιστημονική προσέγγιση. Χωρίς αμφιβολία η εκδοχή που υποστηρίζουν οι συγγραφείς παρουσιάζεται με μεθοδικότητα και συστηματικότητα και η εμπάθυσή τους στα προβλήματα που θέτουν τα παλαιoανθρωπολογικά και γενετικά δεδομένα είναι επαρκής. Ωστόσο μια συστηματική παρουσίαση των σημαντικότερων για τη συζήτηση αυτή αρχαιολογικών θέσεων, των ευρημάτων τους και των προβλημάτων χρονολόγησής τους θα ήταν προτιμότερη. Έχοντας η ίδια πεισθεί για την ορθότητα τής «Από την Αφρική» θεωρίας, πιστεύω πως κάτι τέτοιο θα ενίσχυε παρά θα αποδυνάμωνε το όλο εγχείρημα του βιβλίου, καθώς οι ανακαλύψεις στις θέσεις αυτές συνηγορούν υπέρ της. Για παράδειγμα τα ευρήματα από τα σπήλαια στο Klasies River Mouth και Border της Νοτιοαφρικανικής Δημοκρατίας. Το θέμα της αφρικανικής μας προέλευσης

γεννά μια σειρά εύλογων ερωτημάτων, το πιο πιεστικό από τα οποία αφορά στην προέλευση των σύγχρονων φυλών. Οι συγγραφείς αφιερώνοντας ένα κεφάλαιο, που θα μπορούσε να είναι καλύτερα τεκμηριωμένο, μας εξηγούν γιατί θεωρούν τις διαφορές στο χρώμα του δέρματος, των ματιών και των μαλλιών μας, ή στην ανατομία μας, χαρακτηριστικά που διαφοροποιήθηκαν στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν μας, αφού βγήκαμε από την Αφρική. Το τελευταίο κεφάλαιο, άκρως ενδιαφέρον, χρησιμοποιεί ιδέες της εξελικτικής ψυχολογίας για να εξετάσει το στίγμα που μας κληροδότησε η πρώιμη φάση της εξέλιξής μας ως είδος και που μπορούμε να το δούμε στην εμφάνιση ή σε πλευρές της συμπεριφοράς μας. Έχοντας τέλος περιγράψει την πορεία του *Homo sapiens* από την Αφρικανική σαβάνα μέχρι σήμερα, το βιβλίο κλείνει με τις προοπτικές που υπάρχουν για το μέλλον του είδους μας αλλά και για το μέλλον της έρευνας της καταγωγής του. Στις διακόσιες πενήντα σελίδες του βιβλίου δεν θα βρει κάποιος μόνο μια απλή αφήγηση προϊστορικών γεγονότων. Ο συνδυασμός της με ένα συνεχές flashback στην ιστορία των ανακαλύψεων σκελετικών λειψάνων και στον θεωρητικό προβληματισμό της εποχής που βρέθηκαν και πρωτομελετήθηκαν, σκιαγραφούν ταυτόχρονα την πορεία της έρευνας και δείχνουν πώς σχηματοποιήθηκε η τρέχουσα εικόνα για την καταγωγή μας. Κι αυτό κάνει τελικά το βιβλίο να ξεχωρίζει από άλλα παρόμοια του είδους του. Κι όλα αυτά δοσμένα σε μια καθαρή γλώσσα, που δεν επιβαρύνεται από την υπερβολική χρήση τεχνικών όρων και εικονογραφημένα με απλά και κατανοητά διαγράμματα, καλαίσθητα σχέδια και φωτογραφίες. Το βιβλίο αυτό αποτελεί μια έγκυρη εισαγωγή σε ορισμένα από τα προβλήματα της παλαιοντολογίας και της Παλαιολιθικής αρχαιολογίας, όμως μπορεί και αξίζει να διαβαστεί και από τους μη μυημένους στην απώτατη προϊστορία. Και ίσως τελικά το βιβλίο της Γένεσης να έχει δίκιο, ο «κήπος της Εδέμ» φαίνεται πως κάποτε υπήρξε κάπου στην υποσαχάριο Αφρική.